

LARS-ERIK HARDING

Företagskoncentration och effektivitet

I Ekonomisk Debatt nr 2/81 presenterades och kritiserades konkurrensutredningens betänkande med förslag om utvidgade befogenheter för att förhindra företagsammanslagningar. I nr 4 gick Näringsfrihetsombudsmannen i svaromål på dessa artiklar. Lars-Erik Harding belyser närmare i denna artikel frågan om valet mellan effektivitet i produktionen och koncentration.

Per-Olof Bjuggren har i sin artikel "Brister i konkurrensutredningens betänkande" i *Ekonomisk Debatt* 2/81 gjort följande uttalande: "En lagstiftning som mer eller mindre syftar till att fördöma en dominerande marknadsstorlek i sig själv, är liktydig med att man säger till företagen 'konkurrera men gör det inte så effektivt att alltför många konsumenter får ta del av dina innovationer och lägre kostnader' eller alternativt 'utnyttja inte dina kostnads- och stordriftsfördelar fullt ut'."

Det kan enligt min mening finnas anledning att närmare granska Bjuggrens uttalande mot bakgrund av tidigare empiriska undersökningar i Sverige och utomlands. Syftet med denna kommentar är vidare att belysa önskvärheten av företagssammanslagningar och intern expansion från effektivitetssynpunkt.

Företagssammanslagningar och effektivitet

Företagssammanslagningar påverkar effektiviteten dels på mikronivå, dels på makronivå. De har vidare betydelse för såväl teknisk som ekonomisk effektivitet. (Se angående innebörden av olika effektivitetsbegrepp Førsund & Hjal-

marsson [1974]). Geoffrey Meeks [1977] har i en studie behandlat "productive efficiency" inom företag och "allocative efficiency" inom marknader. Meeks studie bygger på data för perioden 1948–1971 och omfattar 450–1 000 företag som deltagit i sammanslagningar i Storbritannien. Meeks fann, att företagens lönsamhet i genomsnitt minskade efter sammanslagning. Han konstaterar, att under antagandet, att marknadsmakten inte ändrades till följd av sammanslagningen, kunde effektiviteten tyckas ha blivit lidande efter sammanslagning. Under det enligt Meeks rimligare antagandet, att genom sammanslagning lönsamheten sannolikt skulle få en stimulans på grund av ökad marknadsmakt, kommer förlusten i lönsamhet att vara en underskattning av förlusten i intern effektivitet. Härvid bortses från alla skadliga verkningar från sammanslagningen på "allocative efficiency" inom marknader, då konkurrensen försvagas. Det kunde enligt Meeks tyckas förnuftigt att införa en presumption mot företagssammanslagning. Företag som slår sig samman skulle sålunda bli tvungna att bevisa, att i praktiken icke obetydliga effektivitetsvinster (med hänsyn tagen till både "productive efficiency" inom företag och "allocative efficiency") kan väntas bli resultatet av sammanslagningen.

I ett "green paper", som år 1978 framlagts i Storbritannien, konstateras mot bakgrund av empiriska studier, att små effektivitetsvinster tycktes uppstå till följd av företagssammanslagningar. En omkastning av presumptionen beträffande företagssammanslagningar rekommenderas dock inte. I stället föreslås att politiken gentemot företagssammanslagningar skall ges en neutral inriktning inom den existerande lagstiftningen och institutionella ramen. Hänsyn skall således tas till faran för minskad konkurrens och ökad koncentration, men också till de fördelar som kan bli följden av förbättrad industristruktur.

Lars-Erik Harding är jur kand.

Dennis Mueller [1979] har utöver ett trettiotal studier av företagssammanslagningar i Förenta staterna granskat bl a en studie angående företagssammanslagningars orsaker och verkningar med data från Belgien, Frankrike, Västtyskland, Nederländerna, Sverige, Storbritannien och Förenta staterna. Allt som allt tycks det enligt Mueller finnas föga bevis i Europa och Förenta staterna för att effektivitetsvinster vare sig har förväntats eller förverkligats till följd av företagssammanslagningar. Han konstaterar dock, att vissa företagssammanslagningar avgjort främjar ekonomisk effektivitet genom att medge en effektivare allokering av kapital eller genom att ge möjlighet till att ersätta dåliga chefer.

Ett antal studier av stordriftsfördelar inom industriproduktionen har utnyttjats av Hjalmarsson [1975] för en diskussion om önskvärdheten av monopolisering inom en bransch. Enligt Hjalmarsson tycks det vara karakteristiskt att stordriftsfördelarna ökar över tiden, så att allt större produktionsintervall omfattas av avtagande genomsnittskostnader. Detta innebär enligt honom, att ett fullt utnyttjande av stordriftsfördelar inte kan ske med flera oberoende företag inom samma bransch. Hjalmarsson understryker också att det inte endast är frikonkurrensföretagets och monopolistens beteende som skall jämföras, utan hela den branschstruktur, strukturutveckling och tekniska utvecklingstakt som följer med en viss marknadsform.

Konkurrenstryck och effektivitet

Näringsfrihetsombudsmannen Torsten Löwbeer [1981] har riktat uppmärksamheten på en av FM Scherer företagen undersökning [1974] som omfattar 12 viktiga tillverkningsindustrier i sex länder: Tyskland, Frankrike, Storbritannien, Sverige, Kanada och Förenta staterna. Intervjuer med 125 bolag i dessa länder avslöjade, att graden av konkurrenstryck var en synnerligen viktig variabel, som bestämde om rationalisering följde på en företagssammanslagning eller ej. Då företag fortsatte att vara utsatta för starkt konkurrenstryck efter en

sammanslagning, tenderade de att aktivt företa rationaliseringsåtgärder. När ett sådant tryck saknades, företog de få rationaliseringsåtgärder. Företagssammanslagningar, som ökar säljarkoncentrationen så mycket att konkurrensinstinkten avtrubbas, leder enligt Scherer sannolikt inte till verkningfulla rationaliseringsåtgärder.

Näringsfrihetsombudsmannen har vidare påpekat, att även om ett företag i konkurrens och av effektivitetsskäl uppstår en dominerande marknadsstorlek, är detta inte någon garanti för att det kommer att *förlbli* effektivt och ännu mindre sannolikt är det att eventuella effektivitetsvinster kommer konsumenterna tillgodo.

I OECD-rapporten *Concentration and Competition Policy* [1979] konstateras slutligen att ledande företag, i synnerhet de som är stora absolut sett, kan vara i stånd att utnyttja skalfördelar och att anslå större resurser till forskning och innovationer. Det framhålls dock i rapporten, att det i avsaknad av "effektiv konkurrens" (jfr ang detta begrepp Anderson [1981]) inte finns någon garanti för att detta kommer att ske eller kommer att frambringa vinster som går vidare till konsumenterna.

X-ineffektivitet

Begreppet X-ineffektivitet och dess teoretiska orsaker har diskuterats ingående i litteraturen. X-ineffektivitet kan orsakas av monopolisering. Så är fallet när ett monopolföretag på längre sikt inte kostnadsminimerar i den utsträckning som frikonkurrensföretaget gör och detta leder till stigande styckkostnader och därmed till mindre produktion och högre pris.

Lennart Hjalmarsson [1975] har belyst fördelarna med monopol speciellt för branscher med stordriftsfördelar. Det är, enligt Hjalmarsson, möjligt att argumentet om X-ineffektivitet kan vara relevant i vissa fall för monopolföretag som saknar konkurrens både från världsmarknaden och potentiella konkurrenter, där hindren för tillträde av nya företag till branschen är mycket höga. Hjalmarsson

framhåller dock, att det alltid lönar sig för ett frikonkurrensföretag att behålla en gammal anläggning så länge intäkterna täcker de löpande kostnaderna. För ett monopolföretag kan det däremot löna sig att lägga ned anläggningen och föra över produktionen till nya anläggningar med lägre genomsnittskostnader i produktionen, även om anläggningen går ihop ekonomiskt så att intäkterna överstiger de löpande kostnaderna. Ett monopolföretag kan således tillämpa ett annat skrotningskriterium än ett frikonkurrensföretag och har därigenom större möjlighet att pressa produktionskostnaderna.

Lars Jonung och Bengt Nilsson [1973] har påpekat, att frågan om huruvida en monopolisering av en bransch blir samhällsekonomiskt lönsam eller ej, beror på hur prisförändringen, stordriftsfördelarna och X-ineffektiviteten förhåller sig till varandra. Först om effektivitetsvinsten via exploatering av tidigare icke tillvaratagna stordriftsfördelar överstiger förlusten för konsumenterna via prisetekten plus den förlust som uppstår genom X-ineffektivitet, kan man enligt Jonung och Nilsson hävda att en fusion är samhällsekonomiskt sett önskvärd.

Företagssammanslagning kontra intern expansion

Leslie Hannah och J A Kay [1977] framhåller, att företagssammanslagning kan vara en snabbare väg till optimal storlek men att intern expansion lika sannolikt kommer att leda till samma resultat. Det viktigaste undantaget från detta förekommer enligt dem, där denna optimala storlek är betydande i förhållande till varje existerande inhemskt företags storlek. Då är det enligt Hannah och Kay möjligt, att alla inhemska producenter är ogynnsamt ställda i förhållande till utländska företag av den erforderliga storleken, eller att ingen "suboptimal" producent är väsentligt bättre ställd än sina lika "suboptimala" konkurrenter. I sådana fall kommer enligt Hannah och Kay företagssammanslagning sannolikt att vara den enda möjliga vägen för att uppnå den nödvändiga storleken. Robert

Bork [1978] anser, att hela uppgiften för antitrustlagstiftningen kan sammanfattas som en strävan att förbättra "allocative efficiency" (fördelningen av resurser i ekonomin och frågan om resurserna används för uppgifter vari konsumenterna värderar deras avkastning högst) utan att försämra "productive efficiency" (den effektiva användningen av resurser hos enskilda företag) så mycket att vare sig någon vinst eller nettoförlust i konsumentvälfärd framkallas. Han anser vidare, att ökad storlek genom intern expansion tyder på ökad effektivitet. En företagssammanslagning som skapar verklig marknads kontroll kommer dock enligt Bork säkerligen att medföra begränsning av produktionen och kan, eller kan eventuellt inte, skapa effektivitetsvinster. Bork konstaterar, att det sålunda är begriplig samhällspolitik att tillämpa striktare normer på företagssammanslagningar. Rationell lag måste enligt Bork dra den lämpliga gränsen mellan företagssammanslagningar som ger upphov till välfärd och sammanslagningar som minskar det.

Marknadsmakt

Marknadsmakt är ett nyckelbegrepp inom antitrusträtten. Enligt William Landes och Richard Posner [1981] avser termen "marknadsmakt" förmågan hos ett företag (eller en grupp av företag, som uppträder gemensamt) att höja priset över konkurrensnivån utan att därigenom förlora så mycket av omsättningen så snabbt, att prishöjningen blir olönsam och måste upphävas. En enkel ekonomisk tolkning av termen "marknadsmakt" skulle alltså vara förmågan att sätta priset över gränskostnaden. Det finns i princip ett enkelt test för att jämföra en ökning i effektivitet med en ökning i marknadsmakt. Då skalfördelar dominerar, kommer marknadsandelarna för det företag, som blir resultatet av sammanslagningen, att bli större än summan av det förvärvade och det förvärvade företagets andelar. Då en ökning i marknadsmakt dominerar, kommer andelen för det företag som blir resultatet att bli mindre. Detta test kan dock inte

användas i ett rättegångsförfarande för att förbjuda en företagssammanslagning innan den äger rum. Även i mål som gäller redan verkställda sammanslagningar är enligt Landes och Posner testets användning av tivelaktig nytta, eftersom det sammanslagna företaget avsevärt kan hålla priset lågt, under den tid sammanslagningens målet pågår.

Det framhålls i OECD-rapporten [1979], att de större företagen i en koncentrerad industri kan uppresa effektiva hinder för företag som vill etablera sig på marknaden. De kan bli tillämpliga underprisättning ("predatory pricing") eller gränssprissättning ("limit pricing") eller bibehålla överskottskapacitet. De kan vidare förhindra leveranser till konkurrentföretag genom att utöva påtryckning på leverantörer. Stora företag kan dessutom lättare exploatera patent eller licenser och tex med teknologiska medel uppresa hinder för nyetablering på marknaden. Konglomeratföretag kan, även om de inte har överdriven marknads-makt på individuella marknader, hindra marknadsmekanismens funktion genom att utestänga nya företag på vissa marknader eller genom att inlåta sig på interna transaktioner som inte är utsatta för konkurrenstryck. (Jfr Löwbeer [1981]; Bjuggren, "Svar till Löwbeer" [1981].)

Williamson [1968] har med hjälp av en partiell jämviktsmodell undersökt verkningarna på resursallokering av en företagssammanslagning som både ger kostnadsbesparingar och ökad marknads-makt. Enligt Williamson stöder modellen påståendet att en företagssammanslagning, som ger icke obetydliga kostnadsminskningar, måste frambringa väsentlig marknads-makt och leda till relativt stora prisökningar för att nettofördelningseffekterna skall bli negativa. (Jfr Hjalmarsson [1975], Williamson [1977] och Anderson [1981].)

Enligt OECD-rapporten [1979] visar de flesta undersökningar av sambandet koncentration-vinster, att höga vinster är förbundna med koncentrerade industrier. Det framhålls dock i rapporten att frågan, om denna korrelation avspeglar sådana industriernas större effektivitet el-

ler de inblandade företagens större monopolmakt, hittills inte kunnat besvaras tillfredsställande.

Slutkommentar

Utländska empiriska studier visar, att det tycks finnas föga bevis för att effektivitetsvinster uppstått till följd av företagssammanslagningar. Det skall vidare framhållas, att ett starkt konkurrenstryck sannolikt är den enda garantin för att företag efter en sammanslagning aktivt skall företa rationaliseringsåtgärder. En effektiv konkurrens torde dessutom vara nödvändig för att stora företag skall utnyttja skalfördelar och anslå större resurser till forskning och innovation samt för att garantera, att eventuella effektivitetsvinster kommer konsumenterna till godo genom lägre priser. Inom den sektor av det svenska näringslivet, som är relativt skyddad från utlandskonkurrens; kan argumentet om X-ineffektivitet vara relevant i vissa fall för monopolföretag som saknar potentiella konkurrenter. Vad beträffar den sektor av näringslivet, som är utsatt för importkonkurrens, kan företagssammanslagning i vissa fall vara det enda sättet för företag att uppnå optimal storlek.

Det av Landes och Posner anvisade kriteriet för att utröna huruvida en ökning i effektivitet följer av företagssammanslagning torde kunna vara av viss relevans vid en utvärdering i efterhand av verkställda sammanslagningar. Mot bakgrund av vad ovan anförts och det faktum att de större företagen i koncentrerade industrier kan uppresa effektiva hinder för nyetablering bör enligt min mening de konkurrensvårdande myndigheterna även i fortsättningen i stor utsträckning inrikta sin uppmärksamhet på företagskoncentration. Vidare anser jag, att det i Sverige finns behov av striktare regler beträffande konkurrensbegränsande företagssammanslagningar. Särskilt viktigt är i detta sammanhang, att de konkurrensvårdande myndigheterna ges möjlighet att förhindra en planerad företagssammanslagning till dess den har granskats.

Referenser

- Anderson, A. M., [1981], "Strukturingrepp vid konkurrensbegränsningar - en kommentar", *Ekonomisk Debatt*, årg 9, nr 2.
- Bjuggren, P.-O., [1981], "Brister i konkurrensutredningens betänkande", *Ekonomisk Debatt*, årg 9, nr 2.
- [1981], "Svar till Löwbeer", *Ekonomisk Debatt*, årg 9, nr 4.
- Bork, R. H., [1978], *The Antitrust Paradox. A Policy at War with Itself*, New York.
- Førsund, F. R. & Hjalmarsson, L., [1974], "On the Measurement of Productive Efficiency", *Swedish Journal of Economics*, Vol 76, No 2.
- Green paper, [1978], *A Review of Monopolies and Mergers Policy: A Consultative Document*, Cmnd. 7198, HMSO, London.
- Hannah, L. & Kay, J. A., [1977], *Concentration in Modern Industry. Theory, measurement and the U. K. experience*, London.
- Hjalmarsson, L., [1975], "Välfardsvinster av monopol och kostnader för decentralisering", *Ekonomisk Debatt*, årg 3, nr 6.
- Jonung, L. & Nilsson, B., [1973], "Cementfusionen - bör den stoppas?", *Ekonomisk Debatt*, årg 1, nr 8.
- Landes, W. M. & Posner, R. A., [1981], "Market Power in Antitrust Cases", *Harvard Law Review*, Vol 94, No 5.
- Löwbeer, T., [1981], "Koncentration och ineffektivitet", *Ekonomisk Debatt*, årg 9, nr 4.
- Meeks, G., [1977], *Disappointing Marriage: A Study of the Gains from Merger*, Cambridge, London, New York & Melbourne.
- Mueller, D. C., [1979], "Do We Want a New, Tough Antimerger Law?", *Antitrust Bulletin*, Vol 24, No 4.
- OECD, [1979], *Concentration and Competition Policy*, Paris.
- Scherer, F. M. [1974], "Secrecy, the Rule of Reason, and European Merger Control Policy", *Antitrust Bulletin*, Vol 19, No 1.
- Williamson, O. E., [1968], "Economies as an Antitrust Defense: The Welfare Tradeoffs", *American Economic Review*, Vol 58, No 1.
- [1977], "Economies as an Antitrust Defense Revisited", *University of Pennsylvania Law Review*, Vol 125, No 4.